

СЪДЪРЖАНИЕТО ПО ФОНЕТИКА В НАЧАЛЕН ЕТАП НА ОВЛАДЯВАНЕ НА ПРОИЗНОШЕНИЕТО НА КИТАЙСКИЯ ЕЗИК

Яна Шишкова

138. СУЗИЕ „Проф. Васил Златарски“

CREATING A SOLID FOUNDATION FOR THE PRONUNCIATION OF THE CHINESE LANGUAGE

*Yana Shishkova*¹

Prof. Vassil Zlatarski 138th School for Eastern and Western Languages,
Bulgaria

Abstract: The present article traces the basic building blocks of Chinese phonetics. It examines the classifications of sounds in scientific literature, presents a new look at the content of the phonetic elements, distinguishing vowel sounds as physical values and as basic elements that should be presented to students when laying the foundation of the pronunciation of the Chinese language. The article provides an author's classification and methodical approaches to teaching initials, finals, tones and syllables.

Keywords: Pronunciation of Putonghua; Chinese phonetics; teaching methods

Произношението във всеки чужд език е основна предпоставка за успешно речево общуване. За поставянето му е необходимо да се изградят у обучаваните нови произносителни навици, да се развият и автоматизират стратегии на артикулиране и слушане към вече формираните на роден език, а това е особено трудно, тъй като формираната на роден език основа на възприемане действа като шаблон, който пропуска само такива форми, каквито сме свикнали да слушаме и разбираме (Хиршфелд 1992: 17).

¹ *Yana Shishkova, PhD, is a teacher of Chinese language and culture in schools and universities, with more than 20 years of experience. Main areas: Chinese language, culture, history, philosophy and tourism for high school students. Author of the "All about China" blog, founder of the Facebook group "China Admirers", author of articles, translator of scientific and fiction literature from Chinese, English and Russian. Winner of the Award for Special Contribution to Sino-Bulgarian Relations; three-time winner of the Chinese Language Bridge international competition with her students and team (2nd and 3rd place in the world; 2nd and 1st in Europe).*

С още по-голяма сила това важи за езиците с тонална система, като официалния език на КНР *путунхуа*², почти всички диалекти на китайския език (КЕ), бирманския, литературния тибетски, виетските езици (включително виетнамски и мионг, който е с над 30 диалекта) и др., в които неточното произнасяне не само на съгласните и гласните звукове, но и на правилната височина, контур и дори дължина на тониранияте гласни водят до почти пълно неразбиране от страна на носителя на езика.

За целите на поставянето на стабилна основа по произношение на официалния език на КНР *путунхуа*, заедно с увод в йероглификата, за специалност „Китаистика“ в СУ „Св. Климент Охридски“ доскоро бяха отделени 90 академични часа уводен курс, предвидени за студентите първокурсници. С промяната в учебните планове този курс отпадна и днес в пълен вид се преподава само в част от училищата с интензивно изучаване на КЕ (138. СУЗИЕ „Проф. Васил Златарски“, София и СУ „Васил Левски“, Русе).

Доскоро разработването на помагалата, в които има заложен уводен фонетичен курс, бе изцяло поверено на специалистите от Пекиния университет за китайски език и култура, затова съвсем закономерно в учебните системи като „Курс по китайски език“³, „Съвременен китайски език“⁴, „Учи китайски език с мен“⁵, „Забавен китайски език“⁶, които се използват у нас, са залегнали теоретичните разработки на специалисти по фонетика и фонология на КЕ от споменатия университет, като Лиу Гуанхуей, Джао Дзинмин, Мън Дзъмин, Уан Лидзя, Лин Тао, Ли Мин, Шъ Пей-уън, Цао Уън и др. В същото време, макар да представляват една и съща школа, те нямат единна позиция дори за броя на гласните звукове в КЕ – числото варира от 14 (Liu 2005: 23) до 23 (Сао 2002: 24). Такава неяснота относно базовото съдържание на фонетичния материал на езика прави невъзможно осъществяването на успешно обучение по произношение на звуковете в *путунхуа*.

В настоящата разработка ще разгледаме предпоставките, които обуславят затрудненията при дефиниране на фонетичния състав на *путунхуа*,

² *Путунхуа* (Общоразпространен език) – официалният език на КНР, като термин се използва наред с *Гуо-ю* (държавен език) от 1906 г. (днес терминът се използва само в Тайван), а от 1956 г. се ползва като единствен термин, обозначаващ официалния КЕ, който се изучава и по света.

³ 杨寄洲编者, 《汉语教程》, 北京语言文化大学, 北京

⁴ 吴中伟主编, 吴中伟、高顺全、吴金利、吴叔平编写, 《当代中文》, 《课本》1-4册, 《教师手册》1-4册, 《汉字本》1-2册, 《练习册》1-4册, 华语教学出版社, 北京, до 2010 г. преведен на 43 езика, вкл. и на български език.

⁵ 朱志平、徐彩华、娄毅、宋志明、陈绂, 《跟我学汉语》, 人民教育出版社, 北京

⁶ 李晓琪、刘晓雨、王淑红、宣雅, 《快乐汉语》, 人民教育出版社, 北京

а от там и при дефинирането на учебното съдържание, което изгражда компонента произношение; ще представим фонетичното съдържание по компоненти (инициали, финали, срички, тонове), а също и възможен подход към систематизирането на китайските гласни звукове, който в бъдеще да спомогне за изясняването на проблемните места и извеждането на обучението по произношение на звуковете в *путунхуа* в отделна дисциплина, поставена върху стабилни теоретични основи.

Преглед на литературата

В областта на историческата фонетика и фонология на съвременния китайски книжовен език (СККЕ) досега са извършени не малко изследвания, а с налагащата се тенденция на масовото му изучаване, все повече се отделя внимание и на съвременното състояние на езика. По-долу ще изброим основните синологични центрове в света, както и водещите специалисти по фонетика и фонология на КЕ.

Основите на модерната китайска лингвистика в Китай са поставени още през династия Цин (1644 – 1911) с трудовете на Дуан Юцай, Уан Ниенсун и Джан Бинлин. От началото и средата на ХХ век – Джоу Йоугуан – „Баща на транскрипционната азбука *пин-ин*“, Джао Юенжън, който работи и в САЩ, пръв поставя въпроса за фонемата в СККЕ; Луо Чанпей и Уан Дзюн през 1955 г. предлагат първата системно представена теория за фонемата и фонологията на СККЕ; Лю Шусян, Ли Фангуей, Уан Ли/Уан Ляо-и и И Дзуолин и др.

От втората половина на ХХ в. и началото на ХХI в. в областта на фонетиката и фонологията на СККЕ работят: Лиу Гуанхуей, Джао Дзинмин, Мън Дзъмин, Уан Лидзя, Лин Тао, Ли Мин, Шъ Пей-уън, Цао Уън, У Хун-и, У Уейджао, Пан У-юн и др. Основният проблем на китайските разработки от най-новия период е характерното като цяло за китайската научна мисъл отсъствие на цитати, библиография и препратки, което прави изследванията невалидни от гледна точка на установяване на първоизточника и почти невъзможни за задълбочено анализиране.

В Европа най-известните изследователи са Бернхард Карлгрен (Швеция), Жак Гийом (Франция) и др. В САЩ – Сан Дуанму, Куо Фънлан, Бао Джъмин, Марджъри Чан, Джери Норман, Уилям Бакстър, Саут Коблин, Е. Г. Пълибланк и др. В Япония – Мори Хиромичи, Есикава Кодзиро, Огава Тамаки, Кураиси Такесиро, Оно Синобу, Сироки Наоя, Сиба Рокуро, Хашимото Мантаро. „Енциклопедия на китайското езикознание“ на Морохаси Тецудзи (негов е и един от най-пълните китайско-японски речници) се явява фундаментален труд в областта.

В Русия в областта на лингвистиката голямо внимание, започвайки от Драгунов, се отделя на граматиката на съвременния език. Поставят се въпроси от общото езиковедие, например за извеждане на дефиниция на изолиращите езици, за спецификата на аглутинацията⁷ в КЕ, частите на речта и др. Изследвания с приносен характер са реализирани в областта на общите въпроси за строежа на езика (В. М. Солнцев, Н. В. Солнцева, Н. Н. Короткой, Ю. В. Рождественский, С. Е. Яхонтов); фонетиката, морфологията и синтаксиса (Н. Я. Бичурин (архимандрит Иакинф), П. И. Кафаров (архимандрит Паладий), акад. В. М. Алексеев, Е. Д. Поливанов, А.А. Драгунов, Е. Н. Драгунова, А. Г. Шприцин, Н. А. Спешнев, М. К. Румянцев, В. И. Горелов, Н. В. Солнцева, Т. П. Задоевко, А. Ф. Котова, Н. И. Тяпкина, Е. И. Шутова, С. Б. Янкивер, А. И. Иванов, А. Н. Алексахин, И. Н. Галцев, М. В. Софронов, Тан Аошуан, Хуан Шу-ин).

В България отделни статии върху транскрибирането на китайските географски и лични имена, консонантната и вокалната система на КЕ имат М. Въгленов, София Катърва, Джан Сунфън-Канети, Снежина Гогова и Яна Шишкова.

Разработване на ортоепичната норма на *путунхуа*

Китайският език е един от шестте официални езика в ООН. Той се отнася към сино-тибетското езиково семейство, което включва над 100 езика и стъпва на основите 5000-годишно развитие на езика (Яхонтов 1990: 226 – 227). Говорната и писмената му норма съществено се различават чак до началото на ХХ век, когато в Китай окончателно се преминава от използването на класическата книжовна форма *уънйен* към просторечната литературна форма *байхуа*.

Изравняването на писмената норма с говоримия език води след себе си големия въпрос за стандартизираното произношение на йероглифите, с оглед на езиковата ситуация в Китай, където понастоящем е фиксирана една голяма група северни диалекти и седем групи южни диалекти (Maier 1991: 3).

Пръв опит за приемане на държавен език се прави през 1913 г., когато на Конференцията по унификация на четенето на йероглифите се утвърждава един изкуствен език – смес от различни диалекти. През 1924 г. от него се отказват в полза на говора на образованите пекинци, като се приема „Стандарт, основаващ се на пекинското произношение“, още наречен „Ново национално произношение“, при който отпада т. нар.

⁷ Аглутинация – (езиковед.) морфологичен процес на добавяне на афикси към корена на думата.

„входящ тон“ – *жушън* (Чжоу 1989: 383). Независимо от унификацията и досега в *путунхуа* съществуват известен брой йероглифи с две или повече четения. С цел установяване на произносителен стандарт през 1956 г. се създава Ортоепичната комисия за *путунхуа*, която през 1957, 1959 и 1962 г. публикува в три части „Проект за списък от думи с препоръчително четене“, в който са включени 170 наименования, основно на градове и региони.

През 1956 г. за държавен език бива приет *путунхуа* със следната дафиниция – „Общ език на китайския народ, основа на който се явяват северните диалекти, стандартно произношение – пекинското произношение, граматична норма – образцовите произведения на *байхуа*“ (Чжоу 1989: 378). Реалното му институционализиране и общодържавно разпространение обаче започва едва през 1982 г., когато биват приети и съответните изменения към Конституцията на КНР.

Фактически държавният език на КНР има едва 60–70-годишна история, потвърждение за което е и полемиката около неговото наименование⁸. С изключение на отделни изследвания в началото и средата на ХХ век⁹, разработки върху съвременното състояние на езика се появяват едва през 80-те години на ХХ век. Това се дължи както на периода на Културната революция (1966–1976), когато на практика замира всякакво образование и наука, така и на тежката ситуация в китайското общество, която се променя едва с идването на власт на Дън Сяопин през 1977 г. и неговите реформи.

Със стартирането на политиката за откритост към света, икономическия бум и превръщането на Китай в световна движеща сила, нараства и повсеместният интерес към КЕ. Това на свой ред инициира и нуждата от сериозни разработки в областта на лингвистиката. Скоростта, с която подобни трудове излизат на пазара в Китай, донякъде влияе на тяхното качество и за момента не може да се отдели фундаментално изследване от китайски синолог, върху чиито основи да се изгради и методическа школа за преподаване на основите на езика, макар опити в тази насока да се правят непрестанно.

⁸ КЕ има множество наименования – *гуанхуа* (език на чиновниците) – още от края на дин. Цин (1644–1911); *гуо-ю* („държавен език“), употребява се и досега в Тайван; през 1955 се приема терминът *путунхуа* („Общоразпространен език“), като така се изразява равноправието на всички националности, които живеят в Китай (общо 56 на брой); друг термин за него е *хуа-ю* („Китайски език“) – използва се в Република Сингапур и на други места извън пределите на КНР.

⁹ Основно в чужбина – фундаментален труд по фонетика на КЕ напр. през 1960 г. издава Н. А. Спешнев.

Пин-ин дзъму и проблемите на ортографията

Основен проблем за изучаващите КЕ представлява записът на китайските срички или четенето на йероглифите, тъй като йероглифният запис не дава достатъчно информация за произнасянето на думите.

В китайската класическа фонология още през династия Хан (206 г. пр. н. е. – 220 г. сл. н. е.) е въведен методът *фанцие*, при който фонетичният запис на даден йероглиф се предава с помощта на други два йероглифа – от първия се взима *шънму* или инициалът (началната съгласна), от втория – *юнму* или финалът (всичко останало) (Гогова 1992: 24). Например 南 *nán* се предава чрез 那 *nà* + 含 *hán*¹⁰. Това делене се запазва и в опитите да се предадат сричките на КЕ чрез латинска транскрипция, започнали още през XIX в. и в началото на XX в.

Първа по-сериозна заявка се явява въведената в употреба през 1918 г. *Джу-ин дзъму* („Азбука за обозначаване на звучането (на йероглифите“). Основен неин недостатък е, че буквите са създадени от елементи на йероглифи, което затруднява международния обмен и разпространението на КЕ по света. Втори недостатък – въвежда се трикомпонентно делене на сричката, вместо традиционното делене на две (инициал и финал).

В опит да се отстранят несъвършенствата през 1928 г. е въведена „Романизираната азбука“ (Lin 1972, pass.) – в нея латинските букви са „покитайчени“ и се използват в съответствие с особеностите на КЕ, а не в обичайните им звукови обозначения в английския и др. западни езици. През 1933 г. в Китай става известна разработената в СССР „нова латинизирана писменост за северните диалекти“, която представлява още един опит за „покитайчване“ на латинските букви.

Употребяваната на Запад транскрипция на Уейд-Джайлс (Wade-Giles)¹¹ се използва като стандарт в записа на китайските срички чак до 70-те години на XX век. Разработена е от сър Томас Уейд и Хърбърт Алън Джайлс, за пръв път публикувана през 1867 г. в Тайван. В Русия за пръв път в „Китайско-руски речник“ (1888) на архимандрит Паладий (П. И. Кафаров) е представена руската транскрипция на китайските срички, която и досега носи името Паладий, използва се като стандарт и досега (Алексанян, Горбунова 2009: 176–184).

През 30-те години на XX век паралелно се използват цели три латинизирани фонетични азбуки – *Джу-ин дзъму*, Романизираната азбука и азбуката на Уейд-Джайлс. Това очевидно води до невъзможност за установаване на единен ортографичен стандарт, затова в учените среди се

¹⁰ БКРС: <http://bkrs.info/slovo.php?ch=%E5%8F%8D%E5%88%87>

¹¹ Подробно: <http://pinyin.info/romanization/wadegiles/index.html>

продължава със задълбоченото изследване на проблема – така в периода 1958 – 1982 са разработени 1667 проекта за „азбука на КЕ“¹².

През 1958 г., на базата на разработената от американските военни система, се преминава към нов латинизиран запис на сричките, наречен *пин-ин дзъму* (букв. „транскрипционна азбука“). През 1979 *пин-ин* бива одобрен от Международната организация по стандартизиране¹³ за „общоприета система за записване на китайските срички“ (ISO – 7098:1991)¹⁴. В *пин-ин* съществуват множество недоизяснени въпроси, напр. не е фиксирано различното произнасяне на с [ts`] от една страна отделно и в сричката **сi**, където се произнася като „ц“ с издишане през „с“, от друга – във всички останали срички, където се произнася „ц“ с издишане през „х“ и др. Както казва Джоу Югуан обаче: „За последните 25 години се проведе широкомащабно внедряване на фонетичната азбука *пин-ин дзъму*. Произволното променяне дори на една буква от нея е способно да предизвика изключително объркване. Фактическият статут на тази азбука вече е невъзможно да бъде разколебан“ (Чжоу 1989: 381).

С приемането на *пин-ин* се образуват общо две ортографски системи в *путунхуа* – йероглифен запис, подчинен на семантичния принцип¹⁵, и латинизирана транскрипция на китайските срички, следваща морфологичния принцип¹⁶ на ортографията (Станков и колектив 2002: 3). В последно време, с процесите на глобализация и постоянното навлизане на нова лексика, се наблюдава в отделни случаи използването на латиница за запис на новите думи (напр. T衬 – тишърт, фланелка; 卡拉OK – караоке; KTV – караоке телевизия и др.), което е белег за наченки на трета ортографска система.

Овладеяването на *пин-ин* преди въвеждането на йероглифите е повече от препоръчително, тъй като йероглифната писменост сама по себе си затруднява изучаването на КЕ.

¹² Вж. списание „Уъндзъ гайгъ“ («文字改革», 1982, № 2)

¹³ International Organization for Standardization (ISO), документът тук: http://www.iso.org/iso/iso_catalogue/catalogue_tc/catalogue_detail.htm?csnumber=13683

¹⁴ Допълнителни изменения: 1. LIBRARY OF CONGRESS. *Romanization: Library of Congress will convert to Pinyin for Romanization of Chinese*. In Cataloging Service Bulletin. ISSN 0160-8029 (Winter 1998 (79): pp 38 – 39). 2. LIBRARY OF CONGRESS. *Romanization: Proposed Changes in Chinese Romanization Guidelines*. In Cataloging Service Bulletin. ISSN 0160-8029 (Winter 2002 (95): pp. 39 – 41).

¹⁵ Семантичен принцип на ортографията – (още идеографски принцип, смислово-различителен принцип) – фонемите се асоциират със смисъла, без оглед на звука.

¹⁶ Морфологичен принцип на ортографията – узаконява и налага еднаквото изписване, независимо от изговора им, на строежните (морфологичните) елементи на думите (корен, представка, наставка и окончание), които се изписват еднакво при всички форми, напр.: *изготвям* и *изказвам* (а не: *исказвам*), *изговарям* и *изхвърлям* (а не „*исхвърлям*“), *вестник* (а не „*весник*“) (Станков 2002: 3).

Например:

Пин-ин:

Jiàn; xiàn

Брой черти:

4

Сложен йероглиф:

見

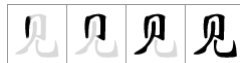
Ключ:

见字旁 – „виждам“

Значения:

1) виждам; 2) изяснявам, става ми ясно; 3) виждам се някого, имам среща, аудиенция и др.

Черторед:

Изменения в изписването на йероглифа от пиктограма до наши дни¹⁷:

甲骨文	金文	籀文	篆书	隶书	楷书	行书	草书	繁体楷书	简体楷书	简化方案
										采用简体楷书字形(利用草书字形整体简化)。
林二五 晋十一	宣统命 秦陶文	阮元刻字	自同治	舒其带 舒其带	莫庭望	智永	印刷字库	印刷字库		

За пълното овладяване на йероглифа 见 следва да се усвои неговото четене; броят и редът на изписване на чертите, от които се състои; елементите, от които се състои (повечето йероглифи се състоят от 2–3 елемента, които се явяват отделни йероглифи със свое четене и значения); препоръчително историята му от пиктограма през сложен йероглиф до опростен¹⁸, за да може по-добре да се схване логиката на езика; значенията и примерната му употреба.

Предварителното овладяване на пин-ин премахва един от гореизброените проблеми, като позволява на обучаваните непосредствено да овладеят думата, дори и без йероглифния ѝ запис, което води и до възможността тази дума да се употреби веднага в разговор.

¹⁷ Вж. Речник на пиктограмите: <http://vividict.com/WordInfo.aspx?id=588>

¹⁸ С формирането на СККЕ от края на XIX век започват дискусии в научните среди за възможното опростяване на йероглифите, което по същество представлява свеждане на елементи с много черти до елементи с малко на брой черти при най-употребяваните йероглифи, които да могат да се пишат и отпечатват лесно в трите най-употребявани стила – печатни йероглифи, курсив и скоропис. С установяването на КНР през 1949 г. процесът на опростяване стартира официално под егидата на Централната комисия по образованието. Оттогава досега списъкът с опростените йероглифи постепенно нараства, започвайки от 555 йероглифа, според публикувания през 1951 г. „Списък на най-употребяваните йероглифи на китайския език“, издаден от Секция за централизирано образование към Централната комисия по образованието, и стигайки до 1754 опростени йероглифи, публикувани в списък през 1964 г.

Следва да се отбележи, че четенето на йероглифите се подчинява на правилата на транскрипционна азбука и често няма общо с предварителните ни познания за латинското (английското, немското и др.) четене на дадена буква от латинската азбука, поради това обучението по КЕ в начален етап на овладяване следва отделно да се фокусира върху таблицата *пин-ин*, с цел да се улеснят обучаваните в следващите етапи от усвояването на езика. В горния пример йероглифът има четене *jìàn*, което транскрибирано на български не е „джиан“, а „дзиен“; второто му четене е *xìàn* – вместо правилното „сиен“, неовладелият *пин-ин* би го прочел като „ксиан“, което още веднъж подчертава необходимостта **уводният курс по произношение на китайските звукове да бъде изведен преди същинското обучение по КЕ.**

Фонетичен запис на китайските звукове

Трябва да се отбележи, че *пин-ин дзъму* представлява ортоепична норма на *путунхуа*, но при преподаването на езика следва да се съсредоточим върху фонетичния запис на звуковете, тъй като шестте латински букви а, е, і, о, ц, ъ например записват не шест, а много повече гласни звукове (според различните класификации между 14 и 23).

Изясняването на точния брой звукове се явява основен проблем, без чието решение не е възможно успешното обучение по произношение на *путунхуа*. По-долу ще разгледаме фонетичния запис по двата основни дяла на китайската сричка – инициали и финали, базирайки се на основните разработки в областта на лингвистиката, в частност – фонетиката и фонологията.

Основни компоненти на китайската фонетична система

Фонетичната система на *путунхуа* се отличава от българската по редица особености, които касаят както звуковия състав, така и структурата на сричката. От фонетична гледна точка звуковият поток, или речта, се разпада по слух на минимални единици, които се наричат срички. Сричките в КЕ са 413 на брой (Song 2021, pass.). Всеки йероглиф се записва с по една сричка, което я превръща и в най-малката смислоносеща единица – морфема. Основен прозодичен признак на китайските срички се явява наличието на тон. В *путунхуа* тоновете са четири на брой, с допълнителен нулев или неутрален тон (т. е. липса на специфично озвучаване на сричката).

Инициали

В българската сричка може да има струпване на съгласни, т. нар. клъстери от съгласни, напр. „кръст“, „брак“ и др., като почти всеки звук може да стои в началото, средата или края на сричката. В китайската сричка обаче може да има само една съгласна. Тя задължително стои отпред, заради което се обозначава с термина *инициал* – **ma**, **tui**, **hao** и др. Може да се състои от максимум четири звука, напр. **zhuang** [tʃuan], **xian** [çiɛn]¹⁹. Инициалите в КЕ са 21 на брой. От тях официално шест са африкати²⁰ и наличието им обуславя съществуването на опозиция непридихателни-придихателни съгласни, за сметка на характерната за европейските езици опозиция звучни-беззвучни съгласни.

Към инициалите се отнасят още две полугласни – билабиалната **w** и палаталната **y**, които се използват за запис на несилабичните полугласни **-i** [i], **-u** [u] и **-ü** [y] във функцията им на медиал под формата на инициали (Гогова 1994: 15).

Следва да се отбележи, че в *пин-ин* има стремеж всяка сричка да се оформя с инициал, поради това един и същи звук е възможно да бъде записан понякога по три различни начина:

Табл. 1. Промени в изписването на звуковете **-i** [i], **-u** [u] и **-ü** [y] във функцията им на инициал, финал и сричка.

Звук \ Запис	Инициал	Финал	Сричка
i [i]	y	-i	yi
u [u]	w	-u	wu
ü [y]	yu	-ü	yu

Като друга характеристика може да се отбележи липсата на влияние на следходния гласен звук върху произнасянето на съгласната. Ако в българския език в думата „лава“ има твърдо **л** пред **а**, а в „лято“ има меко **л** пред **а**, то в КЕ в сричките **lang**, **lian** или **lü** „**l**“ се произнася твърдо и без изменения.

¹⁹ В края на китайската сричка е възможно да се поставят окончанията (терминалите) **-n** [n] или **-ng** [ŋ], те не се отнасят към инициалите.

²⁰ Африкат (от латинския глагол *affrico*) – преградно-проходна съгласна – съгласен звук, при чието учленяване отначало има преграда по пътя на издишната струя, а след премахването ѝ на същото място се образува тесен проход, в чиито стени се трие излизният въздух. В българския език съществуват четири африката „ц“ [tʃ], „ч“ [tʃ], „дз“ [dz] и „дж“ [dʒ].

Табл. 2. Консонантна система в китайския и българския език

Място на учленение		БИЛАБИАЛ- НИ		ЛАБИ- ОДЕН- ТАЛНИ	ДЕНТАЛ- НИ	АЛВЕО- ДЕНТАЛНИ		АЛВЕ- ОЛНИ	АПИКАЛ- НОНЕБ- НИ	ПОСТАЛ- ВЕОЛНИ	ПАЛА- ТАЛНИ		ВЕЛАРНИ	
		К	Б			Б	К				Б	К	Б	К
Начин на учленение	ПРЕГ- зв.		б б ²		д ² , д ¹									г, г ²
	РАДНИ беззв.	б [p]	п п ²			т, т ²	д [t] т [t ²]						г [k] к [k ²]	к, к ²
НАЗАЛНИ	п [p ¹]	м [m]	м м ²				н [n]	н, н ²					нг [ŋ]	
ЛАТЕРАЛНИ						л, л ²	л [l]							
ВИБРАНТНИ								р, р ²						
АФРИ- зв.						дз, дз ²				дж				
КАТНИ беззв.					з [ts] с [ts ²]				zh [tʂ] ch [tʂ ²]	ч	ж	ж	ж	
	ФРИ- зв.		в, в ²			з, з ²	р [ʒ] ш [ʂ]				ж	ш	ш	ш
КАТИВ- НИ			f[f]	ф, ф ²	s [s]	с, с ²						х [ɣ] х [ɣ ²]	х [x] х [x ²]	
	ГЛАЙД										й			
ПОЛУГЛАСНИ		w									у, уи			

1. Знакът ' изразява аспирираност на китайската съгласна

2. Знакът ' изразява местост на българската съгласна

Инициалите не се усвояват по азбучен ред, а в шест групи, според мястото им на учленяване. В транскрипционната азбука *пин-ин* инициалите се подреждат от преднопоставени към заднопоставени (Qiao 2001: 20).

За сравнение на българските и китайските съгласни, ще приведем таблица, разработена от С. Гогова (Гогова 1994: 22), виж Табл. 2.

Таблицата предава в съпоставка двете консонантни системи, единственият коментар е във връзка с последните изследвания в областта на българския език, отразени в трудовете на Т. Бояджиев и Д. Тилков, които разглеждат алвеоденталните и алвеолните съгласни като подвид на алвеолните (Бояджиев, Тилков 1999: 147).

2. Финали

Финал се нарича онази част от сричката, която стои след инициала. Наличието на повече от една гласна в сричката поставя въпроса коя от гласните следва да се произнесе с тон, а коя без тон. За разрешаването на този проблем съществуват няколко класификации:

1. Според фонетичната класификация на руския синолог Спешнев, гласните във финала се делят на **централни гласни, медиали и терминали** (Спешнев 1980: 11). Централни гласни (централи) могат да бъдат само **а** [A], **е** [ɤ] и **о** [o], затова и тонът стои върху тях, докато гласните **-i** [i], **-u** [u] и **-ü** [y] се явяват медиали (т.е. посредници), които свързват инициала с централната гласна (напр. *liǎ, guài, huǒ*, където **-i** и **-u** са медиали, а **а** и **о** – централни гласни). Ако и трите централни гласни отсъстват в сричката, то **-i** [i], **-u** [u] и **-ü** [y] могат да поемат функцията на централни и да носят тона. При двата трифтонга в *путунхуа* **-iaǒ** и **-uai**, както и при дифтонгите **ai**, **ao**, **ei**, **ou**, последните гласни **о**, **u** и **i**, според Спешнев, се отнасят към терминалите (Спешнев 1980: 11 – 12). Така, дори и при наличието на три гласни в сричката, всъщност само една поема ролята на централна гласна, а другите две са или медиал, или терминал.

2. Според фонологичната класификация на С. Катърва и Джан Сунфън-Канети, построена върху основата на фонологичната класификация на Драгунов А. А. и Драгунова Е. Н. (Драгунов, Драгунова 1955: 64), гласните **а**, **е**, **о** образуват основния тип срички в две серии финали:

Серия „А“. В тази серия влизат дифтонгите **ai** и **ao**, както и назалните финали **an**, **ang**.

Серия „Е“. В тази серия влизат дифтонгите **ei** и **ou**, както и назалните **en** и **eng** (Джан-Канети, Катърва 1989: 78 – 88).

Освен тях гласните **-i** [i], **-u** [u] и **-ü** [y] в китайската фонологична традиция се явяват полугласни. Тяхната позиция е между инициала и финала, с тях започва сричката, когато инициалът отсъства, затова тези полугласни се наричат медиали (междинни елементи) и с тях се образуват три типа срички:

– лабиален – с медиала **-u** [u]; при отсъствие на инициал, в пин-ин медиалът **-u** се записва с **w**.

– палатален – с медиала **-i** [i];

– лабио-палатален – с медиала **-ü** [y]

Такава класификация групира финалите според централните и медиалните гласни, без да отчита, че шестте гласни записват много повече от шест звука:

Табл. 3. Фонологична класификация на С. Катърова и Джан Сунфън-Канети

	Предни	Ненапрегнати предни	Средни	Ненапрегнати задни	Задни
Затворени	i • y ----- i • u ----- ш • u				
Ненапр. затворени	I • y Ĩ • ũ • o				
Полузатворени	e • ø ----- ə • ø ----- ɣ • o				
Междинни	ə ɣ •				
Полуотворени	ɛ • œ ----- ɜ • ɛ ----- л • џ				
Ненапр. отворени	æ ɐ				
Отворени	a • ɐ ----- a • ɒ				

Според класификацията на един от водещите китайски специалисти по китайска фонетика проф. Лиу Гуанхуей, буквите „а“, „о“, „е“ и „i“ записват 14 звука (Liu 2005: 23):

Табл. 4. Класификация на произношението на китайските вокали на Лиу Гуанхуей

БУКВА	a				o			e				i		
ПРОИЗНОШЕНИЕ	1	2	3	4	1	2	3	1	2	3	4	1	2	3
	[A]	[a]	[ɑ]	[ɛ]	[o]	[u]	[ə]	[ɤ]	[ɛ]	[e]	[ə]	[ɿ]	[ɿ]	[i]
ПРИМЕРИ	1. a, ia, ua 2. ai, uai, an, uan 3. ao, iao, ang, iang, uang 4. ian, üan				1. o, uo 2. ao, iao, ong 3. ou, iou			1. e 2. ie, üe 3. ei, uei 4. en, eng, uen, ueng				1. zi, ci, si 2. zhi, chi, shi, ri 3. с всички останили инициали		

В таблицата не са отразени четенията на **-u** [u] и **-ü** [y].

От съществено значение за обучението по произношение на КЕ е максимално точното изясняване на четенията на звуковете и особено на гласните, тъй като те се произнасят в тон, звучат по-ясно, по-дълго и правят разбираема сричката за слушащия, дори и при неясно произнесен инициал и окончание (ако има такова). Затова ще подложим на анализ класификацията на Лиу Гуанхуей, тъй като тя се налага навсякъде в новите учебни помагала и се ползва като основа на обучението по КЕ.

Според класификацията на Лиу Гуанхуей върху четенето на „а“ оказват влияние гласните и окончанията, които стоят след него, а именно:

– **-i** [i] и **-n** [n] правят „а“ почти предноезичен и много отворен²¹; звукът се произнася с усмивка и с отвор на устата като за българската гласна „е“ – [a];

– **o** [o] и **-ng** [ŋ] правят „а“ отворен задноезичен; звукът се произнася с отворена почти на отвор „о“ уста, така че да подготви устата за още по-голям отвор при следващите го **o** [o] и **-ng** [ŋ]; по IPA и при Лиу Гуанхуей се записва като [ɑ].

Авторът е напълно съгласен с отбелязването на тази съществена разлика в четенето на **a**, но не може да не се запита защо същата разлика не е фиксирана и при четенията на **e**. Така според Лиу Гуанхуей **e** във финалите **en** и **eng** се произнася еднакво. Не на същото мнение са съставителите на учебника *Modern Chinese Beginners Course 1&2*, под ръководството на Цяо Сюедзюн (Qiao 2001: 111–112), които представят **en** записано като [ɛn], а **eng** – като [eŋ]²². Същата теза застъпват японски²³, канадски²⁴, американски китаисти, които дават различни символни обозначения за двете четения.

Авторът смята за правилно и логично в обучението по китайска фонетика да се подчертава влиянието на **-n** [n] и **-ng** [ŋ] върху централните гласни **a** и **e**, а изучаващите путунхуа да бъдат тренирани както да разпознават слухово всяко различно произнасяне на гласните, така и да механизират чрез упражнения позицията на езика, устните и отвора на устата при всеки различен звук. Така **e** в **en** би следвало да се запише със средноезичното полуотворено **ɛ** – [ɛn], а в **eng** – със средноезичното полузатворено **ɵ** – [ɵŋ].

²¹ Вж. Класификация на звуковете по IPA (Международната фонетична азбука): <http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/vowels.html>

²² Такъв запис буди недоумение, доколкото **e** в [eŋ] би следвало да се произнесе според IPA като българско **e** с лек оттенък на **и**.

²³ Вж. <http://ja.wikipedia.org/wiki/%E6%99%AE%E9%80%9A%E8%A9%B1>

²⁴ Вж. <http://www.step.sinocanbiz.com/resources/Pronunciation+of+Finals.pdf>

Още едно четене на „е“ отсъства в таблицата на Лиу Гуанхуей, а именно – в сричката **er**. На с. 31 в изследването „Обучение по фонетика и произношение на *путунхуа*“ тя представя **er** като средноезично ретрофлексно [ɛ], с което показва, че според нея звукът **e** във финалите (и сричките) **en**, **eng** и **er** се произнася еднакво. В повечето китайски, американски, японски изследвания обаче се дава за **er** ако или само четене [ɛ] или два варианта – [ɛ] и [ɛ̄]. Смятам за много по-разпространено четенето [ɛ̄], при което **e** звучи като „ъ“, произнесено с отвор на устата доста широко „а“, което означава, че общият брой четения на **e** са шест, а не четири.

Друг неизяснен въпрос касае предположението на Лиу Гуанхуей за пълното „затъмняване“ на **o** във финалите **ao**, **-iao** и **-ong**, където тя дава едно и също четене [u]. Китайските вокали обаче са много по-отворени, както в италианския език. Подобно затваряне, каквото често наблюдаваме в българския език, не е характерно за *путунхуа*, а повече за кантонския диалект.

Класификация на Яна Шишкова

С оглед на горната класификация на пръв поглед се добива впечатлението, че в КЕ има 19 гласни звука. При по-внимателен прочит обаче се вижда, че **a** във финалите **-ian**, **-üan** и **e** във финалите **-ie**, **-üe** се произнасят еднакво като [ɛ̄]; също **o** във финалите **-ong**, **-iong** и **u** във всички финали, където се среща, се произнасят като [u], затова можем да обобщим, че **гласните звукове в *путунхуа* са седемнадесет на брой**.

Табл. 5. Класификация на произношението на китайските вокали на Яна Шишкова

Основна гласна	a	o	e	i	u	ü
Запис по ира	1 [A] 2 [a] 3 [ɑ] 4 [ɛ̄]	1 [o] 2 [ə] 3 [ɔ] 4 [u]	1 [ɤ] 2 [ɛ̄] 3 [e] 4 [ə] 5 [ø] 6 [ɐ]	1 [ɿ] 2 [ɿ̄] 3 [j] 4 [i]	1 [u]	1 [y]
Примери	1. a, -ia, -ua 2. ai, -uai, an, -uan 3. ao, -iao, ang, -iang, -uang 4. -ian, -üan	1. o, -uo 2. ou, -iu [iəu] 3. ao, -iao 4. -ong, -iong	1. e 2. -ie, -üe 3. ei, -ui [uei] 4. en 5. eng 6. er	1. zi, ci, si 2. zhi, chi, shi, ri 3. в позиция на медиал (-ia, -ie, -ian, -iang, -iong) 4. във функция на централна гласна (-i, -in, -ing, -iu)	във всички финали	-ü -üe -üan -ün

Колкото и малка да е разликата в произнасянето им, тя обезателно следва да бъде изведена много точно и да залегне в учебните пособия, тъй като без яснота дори по основните звукове, няма как да се осъществи едно пълноценно обучение, нито да се поставят стабилни основи по фонетика на КЕ при учащите.

В този опит за определяне на броя различни произношения на вокалите е заложено разбирането, че е невъзможно да се улови всяка една разлика, която може да открием при анализ на записи от фонетична лаборатория. В част от помагалата се определят 23 звука, което е невъзможно да се заложи като оптимален вариант при преподаване на произношението. За ухото на учащия разликата в произнасянето на *-i* във финалите *ei* и *-ie* е недоловима, достатъчно е да се предаде, че в позиция на медиал или терминал *-i* се произнася като българско *й*. Това е и причината авторът да разглежда **като базов фонетичен инвентар залагането в бъдещите учебни помагала на седемнадесет гласни звука.**

3. Срички

Строго установената количествена и качествена структура на китайската сричка, приемана за основна фонетична единица, определя фонемния инвентар на КЕ – теоретично са възможни 413 срички в четирите основни тона. Фактически в СККЕ има само 1340 срички.

Звуковете (и по-точно звуковите типове), които в даден език носят смислоразличителен и форморазличителен характер, се наричат фонемни. В това отношение КЕ заема особено положение. Силабичният му характер и отличителните особености на неговата структура налагат своя отпечатък и върху принципите, по които се определят минималните фонетични единици. В КЕ такава единица, която може да носи различни значения, т. е. да функционира като дума или морфема (минималната смислоносеща езикова единица), се явява не отделният звук, а тонираната сричка, която е прието да се нарича силаба или сричкофонема.

В зависимост от състава на вокалната част на сричката в КЕ по традиция се говори за четири типа срички (Гогова 1992: 25):

- отворена сричка (*кайкоуху*) – състои се от основна гласна **a** [A], **e** [ɤ] или **o** [o];
- палатална сричка (*цичъху*) – състои се от основна гласна **-i** [i] или започва с медиала **-i** [i]/[j]²⁵;

²⁵ Както видяхме по-нагоре, Спешнев отрича възможността *-i* [i] да е централна гласна, а само медиал. При липса на други гласни *-i* [i], *-u* [u] и *-ü* [y] могат да изпълняват функциите на централни гласни, без да са такива по същество.

– лабиална сричка (*хъкоуху*) – състои се от основна гласна **-u** [u] или започва с медиал **-u** [u]/[w];

– лабиопалатална сричка (*цурокоуху*) – състои се от основна гласна **-ü** [y] или започва с медиал **-ü** [y]/[Ч].

Основна езикова единица е сричката, която едновременно се явява фонема, морфема и дума. Всеки йероглиф се записва само с една сричка, която не може да се променя морфологично. Сричките позволяват наличието на инициал и една до три гласни след инициала, като само една от тях се явява централна (носеца тона). Освен инициали и гласни сричката може да съдържа терминалите **-n** [n] или **-ng** [ŋ].

Според Спешнев строежът на китайската сричка може да бъде представен по следния начин (Спешнев 1980: 11):

СРИЧКА			
инициал	финал		
	медиал	субфинал	
		централна гласна	терминал

Инициалът е началната съгласна, финалът – всичко останало. Медиали са гласните **-i** [i], **-u** [u] и **-ü** [y] в позиция пред централна гласна. Субфиналът включва централната гласна и т. нар. терминал, който се състои от гласните **-i** [i], **-u** [u] и **-ü** [y]²⁶ или от окончанията **-n** [n] или **-ng** [ŋ]²⁷. Използвайки горната структура, бихме могли да разделим сричките **duan** и **hao** по следния начин:

DUAN			
d	uan		
	u	an	
		a	n

HAO			
h	ao		
	∅	ao	
		a	o

В сричката **duan** са налични всички компоненти, докато в сричката **hao** отсъства медиал. Знакът ∅ се използва за означаване на отсъстващ компонент.

²⁶ Спешнев ги нарича „полугласни“.

²⁷ При Спешнев отсъства обособен терминът „окончание“ за **-n** [n] и **-ng** [ŋ].

4. Тонове

Американският лингвист Кенет Пайк е първият, който разделя тоналните езици според видовете тонове, съответно на **регистрови** (равни) и **контурни** (с понижаваща се или повишаваща се интонация) (Pike 1948: 6). Равните тонове са характерни за много от африканските езици, но се срещат и в други региони по света. В повечето случаи се наблюдават два равни тона – нисък и висок, но на места се срещат три и повече. Цели пет равни тона са регистрирани в езика Shidongkou Hmu, известен още като черен *мяо* (Goddard 2005: 36), от езиковата група на *хмонг-миен* (Hmong-Mien), още известна като *мяо-яо*.

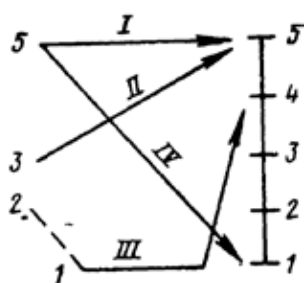
Контурните тонове се характеризират с променяща се честота на тона, в хода на произнасяне на гласната, която го носи. Такива езици са литературният тибетски, бирманският, почти всички диалекти на КЕ; от австроазиатските езици добре развити тонални системи имат езиците от виетските езици²⁸ (включително виетнамски и мионг, който е с над 30 диалекта); тайско-кадайските езици и езиците хмонг-миен (*мяо-яо*); в много от афразийските езици (напр. при кушитските и омотските езици), а също в езиците, говорени в Чад (напр. хауса), голяма част от нигеро-конголезките езици, езиковото семейство манде, много от нило-сахарските езици и др. В *путунхуа* съществуват четири тона, които притежават свойствата посока, височина, интензитет и дължина.

Посока и височина на тона

Всеки от тоновете има своя посока на произнасяне и определена височина, която се определя от индивидуалния регистър на човека, който го произнася. Така мъжете като цяло произнасят тоновете в долен и среден регистър, а жените – в среден и горен регистър. Независимо от регистъра, те следва да се произнасят като се разполагат между най-горната и най-долната точка в гласа, без да се преминава към писък или ръмжене.

Тоновите в *путунхуа* са висок равен, възходящ, низходящо-възходящ и рязко низходящ, заедно с пети неутрален (нулев) тон (Задоевко 1963: 194).

²⁸ Терминът „виетски езици“ е предложен през 1992 г. от Хейс (Heyes 1992), като заменящ термина „виетско-мионгски езици“, който сега се отнася за част от езиците във виетския клон.

На рисунката скалата от 5 до 1 е височината на гласа от най-високата до най-ниската точка. С латински цифри са обозначени четирите тона, с арабски – посоката и височината на тоновете.

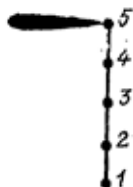
Оригинален начин за представянето на тоновете чрез нотен запис срещаме в учебника „Основи на китайския език – уводен курс“ на Задоевко и Хуан Шу-ин (Задоевко, Хуан 1993: 17):

Според такова представяне сричката в първи тон звучи като *до* от малка октава; във втори тон – като прехода от *ла бемол* на голяма октава до *до* на малка октава; в трети тон – като прехода от *ми до си бемол* на голяма октава; в четвърти – като прехода от *до* на малка до *ми* на голяма октава.

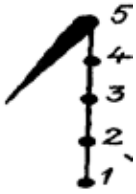
Разбира се, не всеки владее нотното писмо, затова долу, наред с описанието на тоновете, ще представим височината и изменението в графиката на всеки отделен тон по скала от 5 до 1. Акустичен корелат на тона се явява т. нар. „честота на основния тон“, определяна като честота на вибрациите на гласните връзки. При всеки човек базовата честота (БЧ) на основния тон е различна и се обособява от строежа на гръкляна. Средностатистически БЧ на тона за мъжкия глас е 80–210 Хц, а за женския е 150–320 Хц (Кодзасов, Кривнова 2001: 106). В описанието за всеки тон даваме и средностатистическата му БЧ (Спешнев 1980: 17 – 18):

Първи тон

Произнася се високо и равно (200 Хц); хоризонталната линия на позиция 5 показва началната и крайната височина на тона. Най-голямо напрежение има в началото на тона, като към края то отслабва. Графично тонът се изписва като хоризонтална черта върху централната гласна: **mā**.

Втори тон

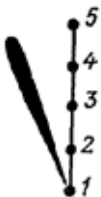
Втори тон също се отнася към високия регистър. Произнася се с издигаща се интонация от средния до високия регистър на човешкия глас (140 – 200 Хц), като в края има „избухване“ на гласа – именно в горната част е най-голямото напрежение. Графично се изписва като права черта в посока отдолу нагоре: **má**.

Трети тон

Трети тон се произнася по два начина. Когато е употребен с отделна сричка, като графика първо се спуска надолу, остава на равнището на най-ниския тон в гласа и накрая се издига нагоре до позиция 4 (120 – 100 – 180 Хц). В потока на речта обаче се използва т.нар. „половин трети тон“, който се произнася ниско (на най-ниската възможна позиция) и равно. Традицията да се обозначава трети тон като низходящо-възходящ, започва през 1925 г., когато известният китайски лингвист Лиу Фу за пръв път прилага експериментален метод за изследването на тоновете на КЕ (Спешнев 1980: 18). Графичният запис повтаря кимографския и осцилографския запис на промяната във височината на тона: **mǎ**.

Четвърти тон

Четвърти тон е низходящ и свързва най-високата с най-ниската точка в гласа (200 – 100 Хц), което може да се обозначи като 5 – 1 по скалата. Макар в началото да е силен, а към края отслабващ, при произнасяне не следва да прекъсва по средата, а ясно да се чуе крайната точка долу. Графиката повтаря посоката на тона – **mà**.

²⁹ Кимограф – уред за запис на звуковата крива; осцилограф – измервателен уред за визуално наблюдение и изследване на формата на сигнала (честота, амплитуда и др.)

Интензитет на тона

Освен с посока и височина, тонът се характеризира и с интензитет (или „сила“), като разпределянето на интензитета в рамките на финала има значителни колебания според тона. При първи тон например най-силно е началото, а спадането в интензитета към края става плавно и почти не се долавя слухово. Втори тон в това отношение се противопоставя на първи, тъй като най-интензивно звучи към края, когато се изкачва най-високо. Трети тон има повишен интензитет в началото и средата, а четвърти тон в началото е с най-висок интензитет, който намалява към края. За постигането на правилния интензитет при произнасянето на тоновете в началото на обучението следва да се отделя специално внимание на обучаваните, като тоновете се произнасят много бавно.

Дължина на тона

Друго свойство на тона е неговата дължина. Ако се приеме средната дължина на първи тон да се обозначава с 1, то дължината на втори тон е 1,1; на трети – 1,4, а на четвърти – 0,6 (Спешнев 1980: 19 – 20). Дължината на финалите не зависи от количеството на звуковете в тях, а от характера на самия тон. Така всички срички в един и същи тон и с една и съща централна гласна се четат еднакво дълго, напр. **ban, nang, maο, lai**. Съотношението в дължината при компонентите на финала отразява съществуващия в китайската сричка принцип на компенсация – ако централната гласна се произнася кратко например, то това се компенсира с по-дълъг терминал и обратно.

Въвеждане на тоновете в началния етап на обучение

Ключово за успешното овладяване на тоновете и създаването на рефлекс, при който всяка една сричка да бъде овладявана със съответния тон, е редът на въвеждане на тоновете. Поради ограниченото време на повечето курсове по КЕ често тоновете се въвеждат едновременно, без достатъчно обяснения и упражнения. Това създава предпоставки за проваляне на обучението, доколкото няма значение дали един учащ владее дори 5000 йероглифа, ако той не може да произнесе правилно нито една дума.

От практиката ми с ученици и студенти съм установила, че най-подходяща е системата на Спешнев, който предлага последователното въвеждане на първи тон, след това трети (при това, той се овладява като

половин трети тон, т. е. ниско и равно), четвърти, втори и най-накрая дучричните съчетания с нулев тон. Към това следва да се добави, че не бива да се въвежда нов тон, докато не е усвоен предният или съчетанията с вече изучените тонове.

Изводи

От краткия преглед на етапите в развитието на КЕ до приемането на *путунхуа* за държавен език на КНР можем да обобщим, че *путунхуа* е все още млад и недостатъчно изучен език, а теоретичната му обосновка тепърва ще търпи развитие и множество промени.

Библиография

Алексахин 2006: Алексахин, Алексей Н. Теоретическая фонетика китайского языка, Москва: Восток-Запад, 2006, 176–184. [**Aleksahin 2006:** Aleksahin, Aleksej N. Teoreticheskaya fonetika kitajskogo yazyka, Moskva: Vostok-Zapad, 2006, 176–184.]

Алексамян, Горбунова 2009: Алексамян, Армен., Горбунова, Светлана, 300 лет российского китаеведения глазами китайского ученого. – В: Проблемы Дальнего Востока, № 5, 2009, 176–184. [**Aleksanyan, Gorbunova 2009:** Aleksanyan, Arme., Gorbunova, Svetlana, 300 let rossijskogo kitaevedeniya glazami kitajskogo uchenogo. – V: Problemy Dal'nego Vostoka, № 5, 2009, 176–184.] Available at: <http://www.promreview.net/moskva/300-let-rossiiskogo-kitaevedeniya-glazami-kitaiskogo-uchenogo?page=0,0> [Accessed 01.02.2023].

Бояджиев, Тилков 1999: Бояджиев, Тодор, Димитър Тилков. Фонетика на българския книжовен език. В. Търново: Абагар, 1999. [**Boyadzhiev, Tilkov 1999:** Boyadzhiev Todor, Dimitar Tilkov. Fonetika na balgarskia knizhoven ezik. V. Tarnovo: Abagar, 1999.] ISBN 9544272828.

Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: Бояджиев, Тодор, Иван Куцаров, Йордан Пенчев. Съвременен български език. София: Изток-Запад и ИК „Петър Берон“, 1999 [**Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1999:** Boyadzhiev, Todor, Ivan Kutsarov, Yordan Penchev. Savremenен balgarski ezik. Sofia: Iztok-Zapad i IK „Petar Beron“, 1999] ISBN: 954-321-070-5.

Въгленов 1957: Въгленов, Михаил. Изговор и транскрипция на китайски имена в българския език. В: Български език, VII, 1957. [**Vaglenov 1957:** Vaglenov, Mihail. Izgovor i transkriptsia na kitayski imena v balgarskia ezik. V: Balgarski ezik, VII, 1957.]

Гогова 1994: Гогова, Снежина. Относно консонантизма на китайския език (в съпоставка с българския език). – В: Съпоставително езикознание, XIX, 1994, № 2, с. 15 – 22. [**Gogova 1994:** Gogova, Snezhina. Otnosno konsonantizma na kitayskia ezik (v sapostavka s balgarskia ezik). – V: Sapostavitelno ezikoznanie, XIX, 1994, №2, s. 15 – 22.]

Джан-Канети, Катърова 1989: Джан Сунфън-Канети, София Катърова. За практическата транскрипция на китайските срички. – В: Филология, София, 1989, с. 21 – 22. [**Dzhan-Kaneti, Katarova 1989:** Dzhan Sunfan-Kaneti, Sofia Katarova. Za prakticheskata transkriptsia na kitayskite srichki. – V: Filologia, Sofia, 1989, s. 21 – 22.]

Драгунов, Драгунова 1955: Драгунов, Александър А., Е.Н. Драгунова Структура слога в китайском национальном языке. – В: Сов. Востоковедение, 1955, № 1, 57 – 74 [**Dragunov, Dragunova 1955:** Dragunov, Aleksand'r A., E.N. Dragunova Struktura sloga v kitajskom nacional'nom yazyke. – V: Sov. Vostokovedenie, 1955, № 1, 57 – 74]

Задоеико 1963: Задоеико, Тамара П. Краткий очерк системы тонов современного китайского языка. – В: Вопросы китайской филологии. Москва, 1963, с. 191 – 219. [**Zadoenko 1963:** Zadoenko, Tamara P. Kratkij ocherk sistemy tonov sovremennogo kitajskogo yazyka. – V: Voprosy kitajskoj filologii. Moskva, 1963, s. 191 – 219.] Available at: <http://galactic.org.ua/Hina/Hina-Ton.htm> [Accessed 29.01.2023]

Задоеико, Хуан 1993: Задоеико, Тамара П., Хуан Шуин. Основы китайского языка. Вводный курс. Москва: Наука, 1993. [**Zadoenko, Huan 1993:** Zadoenko, Tamara P., Huan SHuin. Osnovy kitajskogo yazyka. Vvodnyj kurs. Moskva: Nauka, 1993.] ISBN 5-02-017314-2

Кодзасов, Кривнова 2001: Кодзасов, Сандро В., Ольга Ф. Кривнова. Общая фонетика, Москва: РГГУ, 2001. [**Kodzasov, Krivnova 2001:** Kodzasov, Sandro V., Ol'ga F. Krivnova. Obshchaya fonetika, Moskva: RGGU, 2001.] ISBN: 5-7281-0347-2

Спешнев 1980: Спешнев, Николай А. Фонетика китайского языка. Ленинград: Ленинградского университета, 1980. [**Speshnev 1980:** Speshnev, Nikolaj A. Fonetika kitajskogo yazyka. Leningrad: Leningradskogo universiteta, 1980.]

Станков (ред.) 2002: Станков, Валентин и колектив Принципи и правила на правописа и пунктуацията в българския език. София: Хейзъл и ИБЕ при БАН, 2002. [**Stankov (red.) 2002:** Stankov, Valentin i kolektiv Printsipi i pravila na pravopisa i punktuatsiyata v balgarskia ezik. Sofia: Heyzal i IBE pri BAN, 2002.] Available at: http://bmanolov.free.fr/tmp/BG_pravopis.pdf [Accessed 29.01.2023]

Чжоу 1989: Чжоу Югуан, Модернизация китайского языка и письменности. – В: Новое в зарубежной лингвистике, вып. XXII (Языкознание в Китае), Москва: Прогресс, 1989, с. 376–398. [**CHzhou 1989:** CHzhou YUguan, Modernizaciya kitajskogo yazyka i pis'mennosti. – V: Novoe v zarubezhnoj lingvistike, vup. XXII (YAzykoznanie v Kitae), Moskva: Progress, 1989, s. 376–398.] ISBN: 9785998928062

Яхонтов 1990: Яхонтов, Сергей Е. Китайско-тибетские языки. – В: Лингвистический энциклопедический словарь., Москва, 1990, 226–227. [**YAhontov 1990:** YAhontov, Sergej E. Kitajsko-tibetskie yazyki. – V: Lingvisticheskij enciklopedicheskij slovar', Moskva, 1990, 226–227.] ISBN: 5-85270-031-2

Бао 1999: Bao Zhiming, The Structure of Tone, Oxford University Press, New York, Oxford, 1999.

Baxter 1992: Baxter William H., A Handbook of Old Chinese Phonology-Trends in Linguistics, Studies and Monographs 64, Mouton de Gruyter, Berlin-New York, 1992.

Goddard 2005: Goddard, Cliff. The languages of East and Southeast Asia. Oxford, OUP, 2005.

Kuo 1994: Kuo Feng-Lan, Aspects of segmental phonology and Chinese syllable structure, University of Illinois at Urbana-Champaign, 1994.

Lin 1972: Lin Yutang, Chinese-English Dictionary of Modern Usage, Chinese University of Hong Kong Press, 1972, Available at: <http://humanum.arts.cuhk.edu.hk/Lexis/Lindict/> [Accessed 30.01.2023]

Mair 1991: Mair V. H., What Is a Chinese “Dialect/Topolect”? Reflections on Some Key Sino-English Linguistic Terms, Victor H. Mair, Editor, Sino-Platonic Papers, Department of East Asian Languages and Civilizations, University of Pennsylvania, 1991.

Pike 1948: Pike K. L., Tone Languages, Ann Arbor, Mich., 1948.

Qiao 2001: Qiao Xuejun. Modern Chinese Beginner's course 1&2, 2nd Ed., Beijing Language and Culture University Press/Sino-lingua, Beijing, 2001.

San 1990: San Duanmu, A formal study of syllable, tone, stress and domain in Chinese languages, Massachusetts institute of technology, 1990, Submitted to the Department of Linguistics and Philosophy in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of DOCTOR OF PHILOSOPHY.

San 2007: San Duanmu, The Phonology of Standard Chinese, 2nd Ed., Oxford University Press, 2007.

Hashimoto 1970: Hashimoto, Mantaro. Notes on Mandarin Phonology, in Jakobson, Roman, 1970 Kawamoto, Shigeo, Studies in General and Oriental Linguistics, Tokyo: TEC.

Song 2021: Song, Candice, Pinyin Syllables, China highlghits, 24.08.2021, Available at: <https://www.chinahighlights.com/travelguide/learning-chinese/pinyin-syllables.htm> [Accessed 01.02.2023].

Liu 2005: 刘广徽, 《汉语普通话语音教程》, 北京语言大学出版社, 2005 [**Liu 2005:** Liu Guanghui. Hanyu Putonghua yuyin jiaochang, Beijing Yuyan daxue chubanshe, 2005].

Wu 2002: 吴弘毅, 《普通话语音与播音发声》, 北京广播学院出版社, 2002 [**Wu 2002:** Wu Hongyi, Putonghua yuyin yu boyin fasheng, Beijing guangbo xueyuan chubanshe, 2002].

Wu 1999: 吴为章, 《新编普通语言学教程》, 北京广播学院出版社, 1999 [**Wu 1999:** Wu Weizhang. Xinbian Putonghua yuyanxue jiaocheng, Beijing guangbo xueyuan chubanshe, 1999].